

Вяртаючыся да ідэі магчымых сусветаў і пытання, чаму яны могуць быць важнымі пры разглядзе тэмы волевыяўлення, варта адзначыць, што кожнае з такіх выказванняў стварае паралельную рэальнасць, у якой індывід бачыць сябе з тымі якасцямі або аб'ектамі, якіх яму/ёй не стае, робіць тое, што не можа пакуль адбыцца з розных прычын у дадзенай рэальнасці, і няма сумневу, што без такіх лексічных і граматычных асаблівасцей мовы, якія даюць мажлівасць будаваць альтэрнатыўныя сусветы, наша камунікацыя была б значна бяднейшай і не такой займальнай.

ЛІТАРАТУРА

1. *Фрейд, З.* Введение в психоанализ: лекции / З. Фрейд. – М. : Наука, 1987. – 456 с.
2. *Болдырев, Н. Н.* Когнитивная лингвистика / Н. Н. Болдырев. – М. ; Берлин : Директ-Медиа, 2016. – 251с.
3. *Зельдович, Г. М.* Прагматика Грамматики / Г. М. Зельдович. – М. : Яз. слав. культур, 2012. – 643 с.
4. *Marin-Arrese, J. I.* Effective vs Epistemic Stance, and Subjectivity/Intersubjectivity in Political Discourse. A Case Study / J. I. Marin-Arrese // *Studies in English Modality: in honor of Frank Palmer.* – Bern, 2009. – P. 23–53.

В. М. Касцючык (Брэст)

МОЎНАЯ КАРЦІНА СВЕТУ БЕЛАРУСАЎ У ТВОРАХ УЛАДЗІМІРА ГНІЛАМЁДАВА: АСАБЛІВАСЦІ РЭПРЭЗЕНТАЦЫІ

Прыказкі ў кантэксце твораў Уладзіміра Гніламёдава дэманструюць нацыянальны каларыт таго рэгіёна, які пісьменнік выбраў у якасці аб'екта творчага ўвасаблення. Яны выступаюць яркімі складнікамі створанай пісьменнікам моўнай карціны свету, глыбока нацыянальнай па сваёй сутнасці.

Устойлівыя выслоўі з'яўляюцца захавальнікамі і каталізатарамі чалавечай думкі, інтэлектуальнай спадчыны нашага народа. Ужыванне іх у творах У. Гніламёдава мае мэтанакіраваны, абгрунтаваны характар: прыказкі бачацца выразнымі сродкамі дэкадзіравання народнай свядомасці, паказчыкамі нацыянальнай спецыфікі светаўспрымання:

– *Правільна! Гаспадаркі трэба трымацца! – пагадзіўся з ім Якаў Арыстархавіч. – Мы не гуртавыя людзі, мы самі па сабе.*

– *Ну так! – разважаў Лявон. – Калі ты не за сябе, то хто за цябе?* [1, с. 33].

– *А панскую зямлю абяцаў падзяліць, ды нешта не дзеліць! – запярэчыў Мішу Сяргей Сталетнік.*

– *Ну, не сакрэт, – зазначыў Мікіта, – новая мятла па-новаму мяце* [1, с. 116].

Рэпрэзентуючы нацыянальнае разуменне свету, прыказкі даюць магчымасць пагрузіцца у свет каштоўнасцей беларускага народа, выявіць ацэначную шкалу адносін да фактаў і з’яў рэчаіснасці. Многія з іх у лаканічнай форме надзвычай дасціпна, даходліва ацэньваюць розныя жыццёвыя сітуацыі. Для прыкладу, гутарка Маркела са Свісціянам, якія ў чарговы раз шукаюць аб’ект абірання, грабяжу:

Праз хвіліну якую Маркелу цюкнула думка.

– А можа не да Шалоніка, а зноў да таго твайго Макара наведання. Ужо ж ён ведае, што да чаго.

*– **З аднаго вала, запомні, дзве шкуры не дзяруць** [1, с. 253].*

Семантыка прыказак у творах У. Гніламёдава нясе ў сабе інфармацыю пра каштоўнасць арыенціры персанажаў. Так, прыказка ў кантэксте: *– Не памогуць і чары, як хто каму не да пары! – бараніла сібірака Фёкла* [1, с. 253] адлюстроўвае глыбокае меркаванне пра тое, што шлюб даецца Богам і ёсць пэўная вышэйшая наканаванасць у выяўленні гэтай асаблівай сувязі людзей. На тое, што адначасова не могуць два чалавекі быць кіраўнікамі, паказвае ўстойлівае выслоўе ў такім кантэксте:

– Ну, добра, – ён перайшоў на іншае, – камандзір у нас ёсць, але, як водзіцца, тым больш у нашых умовах, патрэбен яшчэ і камісар.

*– **Два мядзведзі ў адным берлагу не ўжывуцца**, – засумняваўся Грышка [1, с. 263].*

У. Гніламёдаў выкарыстоўвае прыказкі для рэканструявання маўленчых падсістэм людзей розных сацыяльных асяроддзяў, заняткаў, жыццёвых прынцыпаў. Частыя ўстойлівыя выслоўі ў маўленні Маркела і Свісціяна, людзей нядобрасумленых, грабежнікаў. Мадэль паводзін, жыццёвая псіхалогія гэтых персанажаў адлюстраваны праз наступную прыказку: *У сваю вёску, вядома, не пойдзеш, трэба кагосьці далей шукаць. **Не бяры там, дзе жывеш, і не жыві там, дзе бярыш** – гэта было вядома аднаму і другому* [1, с. 253].

Светапоглядная пазіцыя названых літаратурных герояў, дзе няма мяжы ў паводзінах, адчування недазволенасці, сораму, выяўляецца праз такі кантэкст: *У новым кажуху Свісціян адчуваў сябе ўтульна і ўпэўнена, нават сам сабе спрабаваў усміхацца: «А дарэмна кажучь, што **чужы кажух не грэе. Грэе!**»* [1, с. 168]. Агульнанародны вопыт, укладзены ў прыказку, аспрэчваецца персанажам, эксплікуецца новае, індывідуальнае светаўспрыманне.

У кантэкстах У. Гніламёдава прыказкі выступаюць яркімі характарыстыкамі літаратурных герояў. Яны раскрываюць унутраны свет асобы, яе здольнасць абагульняць, тыпізаваць жыццёвыя з’явы. Такімі асаблівасцямі разумовага складу, як назіральнасць, разважлівасць, жыццёвая мудрасць, вылучаецца Лявон Кужаль, пра што сведчаць шматлікія кантэксты:

– Гэта ж, мусіць, у Сібіры так? – азваўся нарэшце Васіль.

*– **Што край, то абычай**, – здзіўлена пахітаў галавой Лявон [1, с. 72].*

Адзін час Лявон ужо і пытацца перастаў. І вось Косця, Ганнін сын, нарэшце вярнуўся.

*– **Кожная птушка ляціць у сваё гняздо**, – так адрэагаваў Лявон на яго вяртанне ў Пруску [1, с. 120].*

У пісьменніка У. Гніламёдава амаль усе літаратурныя героі ўзбагачаны жыццёвым вопытам, таму і любяць выкарыстоўваць прыказкавы матэрыял у розных мэтах – для самавыражэння, каб «раскрыць сэрца, душу», у функцыі самаапраўдання, схаванага папроку, павучэння, перасцярогі, парады, у якасці «ўзбуджальніка» думкі і інш. Так, каб засведчыць у вачах суразмоўцы сваю разважлівасць, Фёкла выкарыстоўвае прыказку: – *Гэта трэба схавачь, – загаманіла Фёкла, наказваючы на скрынку. – Дакументы. З бежанства яшчэ, з Расіі. Далей схаваш – бліжэй возьмеш. Яшчэ спатрэбяцца* [1, с. 24]. Для апраўдання паўнамоцтваў камандзіра, яго рашэнняў ужываецца прыказка ў маўленні партызана Зіпунова: – *Камандзір рашае, – зазначыў Зіпуноў, шырока пазяхнуўшы. – Яйцо курыцу не вучыць* [1, с. 256]. Выразны папрок адлюстроўвае прыказка ў такім ужыванні: – *Неблагі? – у голасе Афінагенава прагучала ці то здзіўленне, ці насмешка над сябрам. – Гэта так здаецца. Вайна, а ён пра вятрак думае. Чорнага кабяля не адмыеш дабяля* [1, с. 320]. Хутчэй дзеля падтрымання размовы выкарыстана прыказка Кузёмкам, чалавекам-дзіваком:

– Ну, а як ваш Хрысан?

– Даўся ў косці, – азваўся Лявон. – Вялікае начальства з сябе строіць.

Кузёмка прыгадаў старую прымаўку:

– Кажуць: **службу службы, а сябру дапамажы.**

– Не, у яго таго няма [1, с. 303].

Дзякуючы згаданым прыказкам, думкі персанажаў выражаюцца дакладней, больш інфарматыўна, вобразна і эмацыйна.

У прыказках, ужытых у творах пісьменніка, выяўляюцца розныя тыпы інфарматыўнасці: зместава-фактуальная, што ўтрымлівае звесткі пра факты, падзеі, працэсы, асобы ў акаляючай рэчаіснасці; зместава-канцэптуальная, якая перадае індывідуальна-аўтарскае разуменне з’яў і іх значнасці; зместава-падтэкставая, схаваная інфармацыя, што мае месца дзякуючы здольнасці прыказак выяўляць асацыятыўныя і канататыўныя значэнні. Так, прыказка **Блізка відаць, ды далёка дыбаць**, ужытая ў наступным кантэксце: *Мурашка, які хваліўся, што ведае ўсё наваколле, часта спыняўся, разгублена круціў галавою, азіраўся, шукаючы знаёмыя арыенціры. Прайшлі паўз Робанкі, Селяхавічаў, Сухаволля. «Блізка відаць, ды далёка дыбаць», – сказаў Мурашка, успомніўшы вядомую прымаўку* [1, с. 308], адлюстроўвае ўсе названыя тыпы інфарматыўнасці. Яна паказвае на пэўную жыццёвую сітуацыю: прадмет, здаецца, знаходзіцца блізка, але, аказваецца, далёка да яго ісці. Так перадаецца суб’ектыўнае, падманлівае ўспрыманне прасторы. Вядома ж, аўтар творча выкарыстоўвае гэты выраз, падпарадкоўваючы яго мастацкай задуме – паказаць Мурашку, з вуснаў якога прагучала гэта прыказка, чалавекам дасціпным, назіральным, а яго маўленне канататыўна афарбаваным, насычаным жывым нацыянальна-культурным кампанентам. Падтэкставая, схаваная інфармацыя выяўляе псіхалагічны стан правадніка, які зусім разгубіўся, не знаходзячы знаёмых арыенціраў. Прыказка, выкарыстаная персанажам, выступае выразным сродкам яго самаапраўдання перад прысутнымі.

Прыказкі як нацыянальна афарбаваныя моўныя адзінкі нясуць у сабе павучальную і рэгулятыўную функцыі: персанажы твораў У. Гніламёдава часта выкарыстоўваюць іх як сродак навучання якім-небудзь патрэбным рэчам, кіравання паводзінамі членаў соцыуму: *– Моладасць – буйнасць, – парушыў маўчанне Кірыла, зноў-такі нібы апраўдваючы ўнука, і дадаў: – А старасць – кайнасць [2, с. 67]. – Ажаніцца – не ўпасці: не ўстанеш і не атрасешся, – сказала яна [2, с. 139].*

Дырэктыўная функцыя прыказак бачыцца ва ўздзеянні на адрасата: згаданыя моўныя адзінкі выяўляюць прамое пабуджэнне да пэўных дзеянняў: *– Гасцям гадзі, але і сябе не галадзі! – усмешліва азвалася Стэпа, беручы ў адну руку лусту хлеба, у другую – скрыль паляндвіцы [3, с. 15]. – Добрая дзеўка! Але, як кажучь, хвалі дзень вечарам, а дзяўчыну замужам [3, с. 42]. – Ты, браце, са мной дружы! – пыхнуў ён, раскурваючы цыгарку. – Са мной не прападзеш! Што было, тое сплыло... «З мядзведзем дружы, а стрэльбу дзяржы», – падумаў Кужаль, але прамаўчаў [4, с. 190].*

Прыказкі не толькі абагульняюць веды пра прадметы і з’явы рэчаіснасці, але і тыпізуюць маўленне персанажаў. На аснове іх можна вылучыць розныя тыпы моўцаў-персанажаў: мудрага, памяркоўнага, разважлівага; бязлітасна строгага маралізатара; гумарыстычнага, іранічнага, насмешлівага. Так, шматлікія выслоўі гумарыстычнага характару ўласцівы маўленню Кузёмкі і Гамона, вясковых дзівакоў: *– Ну, не еў, – крыху памяўшыся, сціпла адказаў Кузёмка і адразу пажвавеў, зрабіўся весялейшым. – Абедаў, а жылот не ведаў, – дадаў ён, – але я прывыкшы [3, с. 20].*

– Відаць, прапаганда! – усумніўся нехта.

– Сказала баба бабе, што ажаніўся бусел на жабе, – пажартаваў асмялелы Гамон, але ніхто пасля яго жарту не засмяўся [1, с. 492].

– Як пагляджу я на цябе – бязбытны ты чалавек! – сказаў Таццянка, павярнуўшыся да Гамона, але прускавец не застаўся ў даўгу:

– Кажучь, што і ты з кабылы не злез, як яна жарабілася.

Прысутныя зарагаталі.

– Пасмяяўся гаршчок з катла... – сказала Міхаліна, якая таксама чула гэтую размову [2, с. 211].

Асобнае месца ў творах У. Гніламёдава займаюць прыказкі, што перадаюць калектыўны грамадскі вопыт. Побач з «галасамі персанажаў» у тэксце пісьменніка гучыць «голас вёскі». Аўтарам выразна эксплікуюцца прыказкі вёскі Пруска, што так хораша тыпізуюць жыццёвыя з’явы, выяўляючы пазачасавы і ўсеахопны характар канстатацыі: *Вясна ўжо скончылася, заставаўся тыдзень які да сенакосу, самы той час, пра які кажучь: зязюля падавілася ячменным коласам [1, с. 587]. Ехаць дамовіліся ў сераду, таму што панядзелак цяжкі дзень, а ў аўторак – аб’едзеш дзювок сорака, як кажучь у Прусцы [3, с. 37]. – Каго за кума ўзяць? – працягваў Лявон. – Каб добры чалавек! У Прусцы ў такіх выпадках згадвалі прымаўку: «Сыр не закуска, кум не сваяк» [5, с. 29].*

У кантэксце твораў У. Гніламёдава маюць месца і прыказкі, створаныя рускім народам. Яны адлюстроўваюць свой спосаб нацыянальнага ўспрымання акаляючай рэчаіснасці: – *Але, як у Расіі кажуць, каму вайна, а каму маць радна. Шпронька, я чуў, зноў адчыняе лаўку* [1, с. 324]. – *Хлеб ёсць. Хоць з бульбай, але ёсць. Без чорнага куска вездзе тоска*, – сказала Фёкла, успомніўшы родную мову [6, с. 9]. – *Красата – да вянца, а ум – да канца!* – не здавалася будучая свякроў [2, с. 149]. *Гаспадыняю – Фёкла. «Дом вяці – не азадкам трасці»*, – помніла яна гэту запалонаўскую прымаўку [4, с. 119]. Паказваючы погляды, жыццёвыя прынцыпы рускага народа, згаданыя прымаўкі надаюць аўтарскім творам яркі нацыянальны каларыт.

Асаблівая адметнасць прыўносіцца прыказкамі ў такія кантэксты, дзе даецца інфармацыя пра нацыянальныя традыцыі. Заўважаецца, наколькі прыцягальны, неабходны прыказкавы матэрыял у такой святочнай падзеі, як сватанне. Асабліва тут ён мае ўстойлівы характар ужывання, нясе ў сабе арнаментальную і рэкламную функцыі. Апрача таго, прыказкі ствараюць даверлівы, гулліва-гумарыстычны тон размовы і выяўляюць рэгулятыўную функцыю, бо выкарыстоўваюцца для наладжвання суразмовы паміж раднёй жаніха і нявесты:

Мікалай падсунуў бліжэй да свата талерку з капустай. Той накаш-таваў і пахваліў, а потым прыгадаў і прымаўку:

– Што кажух – то не вата, а што капуста – то не гарбата. Я капусту люблю [2, с. 40].

– І пра яго, – дзядзька меў на ўвазе Васіля, – нічога благога не магу сказаць – разумны, гарэлкі не п'е. Ды што казаць! Які дуб, такі і тын, які бацька, такі і сын. І працавіты вельмі [2, с. 41].

Як бачым, прыказкі ў творах У. Гніламёдава выступаюць знакавымі моўнымі адзінкамі для рэканструявання беларускай моўнай карціны свету, паколькі яны прама звязаны з сацыяльна-этнічнымі і нацыянальна-культурнымі асаблівасцямі жыцця нашага народа. Яны з'яўляюцца яркімі сродкамі інтэрпрэтацыі чалавекам акаляючага свету, спосабам яго светаразумення.

ЛІТАРАТУРА

1. *Гніламёдаў, У. В.* Вайна : раман / У. В. Гніламёдаў. – Мінск : Беларус. навука, 2014. – 628 с.
2. *Гніламёдаў, У.* Расія : раман / У. Гніламёдаў. – Мінск : ТАА «Харвест», 2007. – 672 с.
3. *Гніламёдаў, У.* Валожкі на мяжы : раман / У. Гніламёдаў // *Полымя*. – 2010. – № 10. – С. 9–48.
4. *Гніламёдаў, У.* Вяртанне : раман / У. Гніламёдаў. – Мінск : Маст. літ., 2008. – 429 с.
5. *Гніламёдаў, У.* Валожкі на мяжы : раман / У. Гніламёдаў // *Полымя*. – 2010. – № 11. – С. 10–41.
6. *Гніламёдаў, У.* Пасля вайны : раман / У. Гніламёдаў // *Полымя*. – 2014. – № 11. – С. 3–47.